

VËREJTJE RRETH LEKSIKUT TERMINOLOGJIK NË FUSHËN E MJEKËSISË

LEONARD XHAMANI, MIRELA PAPA*

Summary

REMARKS ABOUT THE TERMINOLOGICAL LEXIS IN THE MEDICINE FIELD

In this work, we are concentrated on some lexical aspects, of medical terms such as: synonymy, acronymy and borrowings that often occur in everyday communication in the medicine field. First of all in focus will be the synonyms, which are different words with the same or similar meaning. After the identification of the synonymy's cases in medical terms, we will be concentrated on the acronyms by giving concrete examples. The acronyms are abbreviations of words and they seem to be enriched day by day. In the formation of the medical terms, the major role is played by borrowings, which also constitute the most important part. Although the lexis is a dynamic field that is undergoing changes everyday, still the explanation and definition of the lexical form of different medical terms, would enable not only an easier communication, but it would also enrich the lexis of the Albanian language.

Key words: terminological lexis, synonym, eponym, acronym and borrowing.

Gjuha latine ka dhënë një kontribut të madh në edukimin gjuhësor të shoqërisë së sotme perëndimore. Falë saj është bërë e mundur të nxirren një sërë mjeteve thelbësore për një studim të strukturave sintaksore, morfologjike e leksikore të gjuhëve të tjera. Përveç kontributit që ka dhënë në të shkuarën, gjuha latine vazhdon të japë edhe sot një mbështetje të madhe, sidomos për pasurimin e gjuhëve të ndryshme sektoriale, ku depërtimi i thellë i saj shquhet qartë. Është e vërtetë që gjuha latine nuk përdoret më për të përçarur dijen, pasi një detyrë e tillë është zgjidhur aktualisht nga anglishtja, por, ndërsa anglishtja është një mjet i çmuar për të komunikuar, latinishtja përbën një mjet të rëndësishëm kulturor dhe mund të përkufizohet me të drejtë si gjuha e kulturës perëndimore.

Ky punim do të përqendrohet tek disa aspekte leksikore të termave mjekësorë, siç janë prania e sinonimeve, akronimeve dhe huazimeve, që hasen shumë shpesh në ligjërimin e përditshëm të mjekësisë.

Prania e sinonimeve

Zhvillimet e studimeve në fushën e mjekësisë kanë ndikuar pozitivisht në pasurimin e leksikut të saj gjuhësor. Kjo ka bërë të mundur që komunikimi mes specialistëve të fushës të jetë më i plotë dhe pa lënë shtigje për keqkuptime. Siç dihet, mjekësia bën pjesë në grupin e gjuhëve sektoriale apo të veçanta, që karakterizohen nga një leksik specifik, ndërtuar kryesisht nga terma apo fjalë në të cilat ka një raport të qartë ndërmjet shënuesit dhe të shënuarit, pa mundësi dykuptimesie. Ashtu si edhe në gjuhët e tjera të specialitetit, shpesh ndeshemi me terma të ndryshëm që përdoren në nivele të ndryshme të aktualizimit, të cilat shënojnë të njëjtin fenomen apo, në rastin tonë, patologji. Në gjuhësi këto quhen sinonime (1). Ato përbëjnë një klasë të pasur në terminologjinë mjekësore të shqipes. Sinonimia në fushën e mjekësisë, si në çdo gjuhë sektoriale, është shprehje e thellimit të njohjes njerëzore, që synon të zbulojë gjithnjë të rejat e kësaj shkence. Çdo risi në

këtë fushë, zbulimi i sëmundjeve të reja, përcaktimi i terapive e medikamenteve që nevojiten për to, nxjerr si nevojë krijimin e emërtimeve të reja. Në fillim koncepti rreth sëmundjeve është tepër i ngushtë, por, me kalimin e kohës, duke u thelluar në procesin e njohjes, njeriu zbulon anë të tjera, çka u ka dhënë mundësi studiuesve që të njëjtën sëmundje ta emërtojnë me terma apo fjalë të ndryshme.

Mjekësia është një nga shkencat që ka në zotërim numrin më të madh të kanaleve të përhapjes në

publikun e gjerë. Edhe pse zakonisht gjuhët e specialitetit e përdorin me kursim sinoniminë, gjuha e mjekësisë pikërisht për shkak të shtresëzimit të madh përdor mjaft sinonime. Kështu kemi sinonime që krijohen nga ekzistenca e termave që u përkasin niveleve të ndryshme të aktualizimit (2) dhe më konkretisht nivelit të mirëfilltë shkencor (ose sektorial) dhe atij shkencor-popullor (ose përdormi i zakonshëm); por, të dyja format janë të pranuar ose ligjëruara.

Niveli i mirëfilltë shkencor

Ciroza
Pertusis
Hepatitis
Epilepsia
Variola
Diabeti
Tifo ekzantematike

Niveli shkencor-popullor

tumor i mëlçisë
kolla e bardhë
verdhëza
sëmundje e tokës
lija e dhenve
sëmundja e sheqerit
tifoja e morrit

Siç shihet edhe nga shembujt, sinonimia e krijuar ndërmjet dy niveleve të ndryshme, vjen si rezultat i përdorimit të shpeshtë të tyre, çka ka sjellë popullarizimin e vetë termave. Duke u folur dhe përdorur nga një rreth i gjerë personash, ato synojnë të dalin nga përdorimi i kufizuar i specialistëve.

Sinonime janë krijuar gjithashtu edhe nga ekzistenca e dy termave të të njëjtit nivel aktualizimi. Bëhet fjalë për rastin e eponimeve (patologjitë që kanë marrë emrin e shkencëtarit që i ka zbuluar), të cilat krijojnë sinonimi me termin e përkthyer shkencor të patologjisë. Në ndryshim nga akronimet, eponimet janë tipike mjekësore. Ato janë emërtime të një sëmundjeje apo të një instrumenti kirurgjik dhe i referohen emrit të shkencëtarit që i ka studiuar apo zbuluar.

Të tilla kemi:

Sëmundja e Kauasakit (u përshkrua për herë të parë në Japoni nga shkencëtarit Tomisaku Kausaki) – sëmundje e enëve të gjakut.

Sëmundja e Burgerit (e merr emrin nga Leo Burger, kirurg dhe patolog austriak) sëmundje që kap sidomos arteriet e kalibrit të vogël dhe të mesëm të gjymtyrëve të poshtme.

Anomalia e Ebstein-it (e merr emrin nga fiziologu gjerman Vilhelm Ebstein) – keqformim kardiak.

Sëmundja e Alzheimer-Perusini-t (e merr emrin nga Alois Alzheimer, neurolog gjerman dhe nga G. Perusini) – sëmundje degjenerative e sistemit nervor.

Sëmundja e Parkinsoni-t (e merr emrin nga James Parkinson, kirurg anglez) – paralizë përpërlitëse, sëmundje e sistemit nervor ekstrapiramidal.

Sindroma e Parinaud-it – sëmundje neurologjike që vjen si pasojë e dëmtimit të mezencefalit (truri i mesëm).

Përgjithësisht eponimet janë kritikuar për shkak të moskuptimit të veçorive të sëmundjes që ofron përdorimi i emrit të përveçëm.

Prania e akronimeve

Në shqip të gjitha akronimet huazohen nga gjuhë të ndryshme; pjesën më të madhe e kemi nga anglishtja. Një pjesë e akronimeve mjekësore njihen e përdoren në gjuhën e përditshme, kurse pjesa tjetër, tejet e specializuar, njihen e përdoren vetëm nga specialistë të fushës (3).

Shembull i grupit të parë të akronimeve është AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome). Në këtë rast kemi të bëjmë jo vetëm me një akronim, por edhe me një huazim, duke qenë se në italisht duhej të tregohej me siglën SIDA, siç ndodh në frëngjisht e spanjisht (4). Akronim tjetër që ka gjetur një përdorim të përditshëm është EKG (elektrokardiograma), AH1N1 – gripi i derit, etj.

Akrone të specializuara që përdoren vetëm nga specialistët kemi:

MCV (Mean Corpuscular Volume) – tregon volumin qelizor të rruazave të kuqe.

MCH (Mean Corpuscular Hemoglobin) – tregon përmbajtjen mesatare të hemoglobinës për çdo rruazë të kuqe.

GPT (Glutamyl Pyruvic Transaminase) – tregon sasinë e enzimave në gjak.

MCHC (Mean Corpuscular Hemoglobin Concentration) – tregon përqendrimin qelizor mesatar të hemoglobinës.

MPV (Mean Platelet Volume) – tregon vëllimin e trombocideve.

RDW (Red Corpuscular Width) – është treguesi i shpërndarjes së vëllimit të eritrocideve.

RBC (Red Blood Cell) – tregon numrin e rruazave të kuqe.

Duhet të vëmë në dukje se pakuptueshmëria e akronimeve vjen si rezultat i asaj që ato u përkasin një grupi të ngushtë njerëzish, që njohin rregullat e komunikimit të brendshëm.

Prania e huazimeve

Terminologjia e mjekësisë shqiptare vjen në ditët e sotme në shqipe me një rrënjë të pandryshuar, ashtu siç përdorej në antikitet. Ajo është ngjizur përgjithësisht mbi bazën e huazimit. Ashtu siç është e mirëpranuar nga të gjithë studiuesit e gjuhësisë, huazim kemi në rastet kur një gjuhë (pritësja), merr nga një gjuhë tjetër (dhënësjë), një fonemë, një fjalë apo strukturë sintaksore. Në bazë të ndarjes së bërë, huazimet janë dylojëshe: të paintegruara dhe të integruara. Huazime të paintegruara quhen ato që përdoren në gjuhën pritëse me të njëjtën formë siç janë përdorur në gjuhën dhënëse, kurse huazime të integruara janë ato që teksa shkojnë në gjuhën pritëse, u nënshtrohen rregullave gramatikore (fonetike dhe morfologjike) të saj.

Në rastin e terminologjisë mjekësore shqiptare i hasim të dyja llojet e huazimeve. Në një përqindje të vogël, termat janë futur në gjuhën shqipe sipas parimit të huazimit të paintegruar. Të tilla gjejmë fjalët që përdoren nëpër receta si *cito*–shpejt, *citissime*–sa më shpejt, urgjentisht, *ex tempore*–në çast (5), apo dhe *Misce Da Signa*–Përzje, Jep, Shëno, që nëpër recetat e sotme e hasim në formën e saj të shkurtuar M.D.S. - etj., të cilat mbartin në gjuhën shqipe të njëjtën vlerë kuptimore si në latinisht. Po ashtu, në formën e huazimeve të paintegruara gjejmë edhe shprehjet *Lege artis*–sipas rregullave, *pro narcosi*–për narkozë, *ad usum externum*– për përdorim të jashtëm, *quantum satis* – aq sa nevojitet, aq sa duhet (6), *raptus* – atak i menjëhershëm psikonervor, të cilat janë të huazuara

nga latinishtja. Nga anglishtja kemi: *lifting*, *cheek up*, *by pass*, *estradiol* etj.

Përpos këtyre huazimeve, pjesa më e madhe e terminologjisë mjekësore shqiptare përbëhet prej huazimeve të integruara. Ndryshimi që kanë pësuar termat mjekësorë në këtë rast lidhet më së shumti me ndryshimin e fonemave, shtimin e mbaresave, duke sjellë si pasojë edhe klasifikimin e tyre në kategori të ndryshme leksiko-gramatikore të gjuhës shqipe. Si shembuj të huazimeve të integruara mund të sjellim më poshtë disa prej tyre: *paediatrica*, ku diftongu – *ae-* i gjuhës latine, është zhbërë në shqip për t'u zëvendësuar me zanoren *e*, për të dhënë në shqip fjalën *pediatrica*. Në të njëjtin model shkojnë edhe fjalët e tjera si psikiatria (*psichiatria*), skopia (*scopia*), pulmonit (*pulmonitis*), laringit (*laryngitis*), klavikula (*clavicula*), nerv (*nervus*), muskul (*musculus*), okulist (*oculista*), infarkt (*infarctus*) kancer (*cancer*), recetë (*receptum*), grip (*gripalis*), leucemi (*leucaemia*), acid (*acidum*), transfuzion (*transfusio*), abort (*abortus*), infeksion (*infectio*), periudhë (*periodus*), ekstrakt (*extractum*) etj (7).

Përfundime

Pavarësisht se gjuha e mjekësisë shquhet për teknikitetin e saj të lartë, sërish në të vërehen fenomene gjuhësore që karakterizojnë edhe ligjërimet e tjera që nuk shquhen për një nivel të tillë teknikiteti. Në të vërehet prania e disa fenomeneve gjuhësore që i hasim shpesh në leksikun e ligjërimit të përditshëm, siç janë sinonimet e akronimet. Prania e tyre dhe e huazimeve më gjerësisht, dëshmojnë se shkenca të tilla që kanë një marrëdhënie kaq të ngushtë me individin e paspecializuar, janë të detyruara në një pjesë të mirë të rasteve ta ulin nivelin e teknikitetit të tyre, duke ia përshtatur ligjërimin atij të përditshmit. E gjitha kjo shërben jo vetëm për pasurimin e leksikut mjekësor, por edhe të leksikut të një gjuhe në përgjithësi. Edhe pse fenomenet gjuhësore që vërehen në gjuhën mjekësore mund të jenë hera-herës të kritikueshme, për hir të moskuptimit të veçorive të sëmundjeve që shenjojnë, siç ishte rasti i eponimisë, sërish prania e fenomeneve të tjera që shquajtëm, ndihmon në thjeshtimin e komunikimit mes mjekëve dhe pacientëve (8,9,10,11).

BIBLIOGRAFIA

1. **Cappuzzo Barbara:** *Aspetti del lessico specialistico medico: italiano e inglese a confronto*, Palermo, Università di Palermo (2004).
2. **Cesarone Maria, Belcaro Gianni:** *Terminologia medica, dizionario medico illustrato*, Torino, Minerva Medica (2006).
3. **Braho Sezai, Xhillari Viron:** *Receptar për mjekët dhe farmacistët*, Tiranë, Botim i Drejtorisë së Arsimit Shëndetësor (1983).
4. **Budina Rozarka, Gavazi Besnik, Droboniku Etleva:** *Dentistria restorative*, Tiranë, Botim i Fakultetit të Mjekësisë (2010).
5. **Duro Agron:** « Terminologjia në ligjërimin e specializuar ». *Studime Filologjike*, nr. 1-4, Tiranë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (1997).
6. **Gabrani Sazan, Osmalli Drita, Topi Skënder:** *Anatomia e njeriut*, Tiranë, Botim i Fakultetit të Mjekësisë (2011).
7. **Mandro Florika, Zanaj Majlinda, Stefani Sonila:** *Bazat e farmakologjisë klinike*, Tiranë, Botim i Fakultetit të Mjekësisë (2007).
8. **PACO Eliana, BASHA Nermin** (2009), *Gjuha latine në mjekësi*, Tiranë, AEVG.
9. **QIRIAZATI Kosta, MINGA Gjergj, ANDONI Robert** (1975), *Fjalor Latinisht – Shqip i Mjekësisë*, Tiranë, 8 Nëntori.
10. **QIRIAZATI Kosta** (1996), *Gjuha latine për Fakultetin e Mjekësisë*, Tiranë, SHBLU.
11. **THOMAI Jani** (2006), *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë, Toena.